

زندگینامه زنده‌یاد مهندس جواد ایرانفر نخستین مدیر کل دفتر فنی مرتع

مهدی زهدی^{۱*} و علی اصغر معصومی^۲

*- عضو شورای عالی جنگل، مرتع و آبخیزداری
پست الکترونیک: mezoehdi@yahoo.com

۲- استاد پژوهش مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران

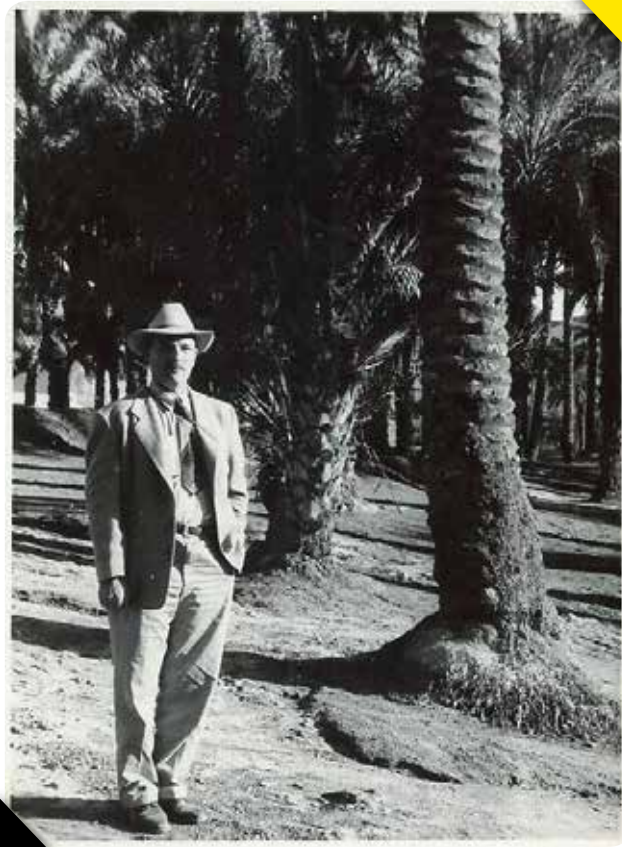
دانشمندان ایرانی

◀ در سرزمین کهن ایران، مرتع‌داری سابقه‌ای دیرینه و چند هزارساله دارد. ولی سابقه تشکیلات دولتی متولی مدیریت علمی مرتع، به شش دهه گذشته برمی‌گردد که چند سال پس از تشکیلات مربوط به جنگل‌ها ایجاد شد. پس از تشکیل وزارت کشاورزی در سال ۱۳۲۰، موضوع مراتع در زیرمجموعه اداره کل امور دام قرار داشت و بیشتر بر مسائل دام چراکننده از مراتع یا همان دام سبک (گوسفند و بز) به‌عنوان مهم‌ترین منبع تولید گوشت قرمز (در آن سال‌ها) متمرکز بود. با تشکیل بنگاه جنگل‌ها در تاریخ ۱۳۲۷/۱۲/۲۴ و تصویب آئین‌نامه آن در ابتدای سال ۱۳۲۸، در ساختار سازمان مرکزی بنگاه، اداره بررسی‌های مراتع، یکی از ادارات، قسمت بررسی‌ها و آموزش و ترویج بود که دارای یک رئیس، یک معاون و یک نفر عضو بود. در واقع می‌توان گفت این اداره هسته نخستین تشکیلات مدیریت علمی و اصولی مراتع بود که با حضور تعدادی از کارشناسان ایرانی و بعدها تعدادی کارشناس خارجی توسعه و تحول پیدا کرد. براساس سوابق به‌دست آمده مهندس جواد ایرانفر که همکاری خود را با کریم ساعی در اداره کل جنگل‌ها از تاریخ چهارم شهریور ۱۳۲۱ آغاز کرده بود، پس از یک وقفه چندساله که در بخش‌های دیگر وزارت کشاورزی مشغول شد، در تاریخ ۲۲ اردیبهشت سال ۱۳۲۹ به بنگاه جنگل‌ها پیوست و به‌عنوان کارمند بنگاه جنگل‌ها و کارشناس فنی دوباره با ساعی همکاری شد. بعدها در تاریخ ۱۲ بهمن سال ۱۳۳۲ به سمت سرکارشناس قسمت مراتع در بنگاه مشغول و در سال ۱۳۳۳ رئیس قسمت مراتع در بنگاه جنگل‌ها شد و این مسئولیت را تا پایان اردیبهشت سال ۱۳۴۰ بر عهده داشت. براساس دست‌نوشته‌های مهندس جواد ایرانفر (که توسط نویسندگان مقاله در حال چاپ است)، او در مورد شکل‌گیری تشکیلات مربوط به مراتع می‌نویسد: «در سال ۱۳۳۰ یک کلاس فوق‌لیسانس جنگل به مدت ۲ سال در دانشکده کشاورزی به‌وجود آمد که یکی از دروس آن مربوط به

سال ۱۳۱۶ کریم ساعی به ایران بازگشت و واحدی به نام دایره جنگل را در اداره کل فلاحت پی‌ریزی کرد. در سال ۱۳۱۷ دایره جنگل به‌طور رسمی در اداره کل فلاحت مرکز تشکیل شد که ریاست آن با مهندس ساعی بود و در ادامه سیر تحول تشکیلات منابع طبیعی، در سال ۱۳۱۹ دایره جنگل به اداره کل جنگلبانی به ریاست ساعی تبدیل شد. سال ۱۳۲۱ اداره جنگلبانی به اداره کل جنگل‌ها تبدیل شد و تا آخر سال ۱۳۲۷ که اداره کل جنگل‌ها به

شکل ۱- از سمت راست به ترتیب مهندس ایرانفر، کارشناس اصل ۴، مصطفی زاهدی و یکی دیگر از کارشناسان اصل ۴

شکل ۲- یری شورت، کارشناس مرتع اصل ۴

مراتع بود و یک استاد ایتالیایی به نام پروفسور "کاروچی بوتزی" به‌عنوان استاد مراتع برای دانشجویان آن کلاس، درس مرتعداری را تدریس می‌نمود. پس از آنکه کلاس مزبور خاتمه پیدا کرد، از فارغ‌التحصیلان این کلاس دو نفر (مهندس جواد ایرانفر و مهندس حسین مشتاق) برای مطالعه و کسب اطلاعات بیشتر در مورد مراتع و حفاظت خاک طبق پیشنهاد همان پروفسور ایتالیایی به آمریکا و اروپا اعزام شدیم. مراجعت اینجانب از آمریکا که مدت آن یک سال طول کشید، مصادف با به‌وجود آمدن سازمان (اصل ۴) در ایران بود. در آن زمان ترجیح دادم که با یکی از کارشناسان مراتع به نام آقای "یری شورت" کارکنم (شکل ۲). کارشناس اصل ۴، به وزارت کشاورزی توصیه کردند که اقداماتی در امور شناسایی مراتع ایران که به‌نظر آنها بسیار مهم بوده و هنوز هیچ‌گونه فعالیتی در این زمینه به‌عمل نیامده بود آغاز گردد. در اجرای این منظور، مرحوم مصطفی زاهدی معاون وقت وزارت کشاورزی مأمور شد تا با وزیر کشاورزی وقت (مرحوم احمدحسین عدل) ملاقات نموده و نظر ایشان را در مورد تشکیل نخستین سازمان مراتع در ایران جلب نماید. مرحوم عدل، اینجانب را احضار و پس از مذاکراتی که به‌عمل آمد، موافقت نمود که سازمانی به‌ضمیمه بنگاه جنگل‌ها به نام سازمان مراتع به‌وجود آید و اینجانب را نیز مسئول همان سازمان کردند. بعدها (سال ۱۳۳۳) شورایی به نام شورای عالی مراتع زیر نظر مرحوم زاهدی و با عضویت رؤسای سازمان‌های جنگل، دامپروری، اصلاح بذر و چند نفر کارشناس اصل ۴ و آقایان ناصر گل‌سرخ و محمدولی مشکوتی که در رشته مرتع در آمریکا تحصیل کرده بودند و دکتر حبیب‌اله ثابتی گیاه‌شناس و اکولوژیست، تشکیل گردید که اینجانب (مهندس جواد ایرانفر) نیز به سمت دبیر شورای مذکور انتخاب شدم. پس از تشکیل شورای عالی مراتع، برنامه‌هایی برای شروع به کار، از طرف شورا تعیین و سازمان تازه تأسیس مراتع به کمک کارشناسان آمریکایی اقداماتی را در مورد مراتع ایران شروع کرد.» مهندس جواد ایرانفر در تاریخ هفتم خرداد سال ۱۲۹۴ هجری شمسی در شهر تبریز چشم به جهان گشود. ایشان پس از به پایان رساندن تحصیلات ابتدایی و دبیرستان، برای تحصیل در رشته مهندسی کشاورزی در دانشکده کشاورزی یا مدرسه فلاحت آن زمان، پذیرفته شد و بعد از اخذ لیسانس از این دانشکده، در تاریخ چهارم اسفند سال ۱۳۱۵ به استخدام اداره کل فلاحت درآمد.

جوانشیر (۱۳۷۸) بیان می‌کند: «در سال ۱۳۰۹ وزارت جدیدی به نام اقتصاد به‌وجود آمد که سه اداره فلاحت، اداره صنعت و اداره تجارت را در بر می‌گرفت. در سال ۱۳۱۲ اداره کل صنعت و فلاحت مستقل از تجارت شد. در ادامه در سال ۱۳۱۶ اداره فلاحت از اداره صنعت جدا گردید و اداره اخیر به وزارت تبدیل شد و اداره فلاحت مستقل باقی ماند و احمدحسین عدل، کفیل اداره فلاحت شد. در سال ۱۳۱۹ اداره فلاحت به اداره کشاورزی تغییر نام داد و در نیمه دوم سال ۱۳۲۰ اداره کل کشاورزی به وزارت کشاورزی تبدیل و احمدحسین عدل به وزارت آن برگزیده شد. در

بنگاه جنگل‌ها ارتقا یافت، این وضعیت وجود داشت». در واقع می‌توان گفت مهندس جواد ایرانفر، پنج سال پیش از تشکیل وزارت کشاورزی در اداره فلاح که هسته نخستین این وزارتخانه بود، استخدام شد و پس از ۴۳ سال و ۵ ماه خدمت صادقانه در تاریخ اول شهریور سال ۱۳۵۸ به افتخار بازنشستگی نائل آمد. لازم به ذکر است که نام خانوادگی ایشان در اصل مسگری بود (جواد مسگری) که بعدها نام خانوادگی خود را به ایرانفر تغییر داد که این نشان از عشقی است که به سرزمین مادری خود، ایران داشته است. براساس اطلاعات به دست آمده از اسناد و مدارک موجود در وزارت جهاد کشاورزی، مهندس ایرانفر از بدو استخدام مسئولیت‌های متعددی در بخش‌های گوناگون داشته و همچنین در حدود یک سال در کردستان و بیش از دو سال و نیم در گرگان خدمت کرده است. فهرستی از مسئولیت‌های اداری ایشان از زمان

استخدام به شرح جدول ۱ است. در اخبار نخستین نشریه بنگاه جنگل‌ها چنین آمده است: «برای بررسی مراتع، اگر نسبت به هر رشته از رشته‌های اقتصادی کشور اطلاعی در دست باشد، اطلاع ما درباره مراتع بسیار ناچیز است. نه علوفه مراتع را می‌شناسیم و نه از طرز ازدیاد طبیعی و تعداد دامی که در هر مرتع می‌چرد آگاهییم و نه بر عامل‌های اجتماعی و اقتصادی که در مرتع‌داری مؤثر است واقف هستیم. فعلاً برای این‌که در این راه قدمی برداشته شود آقایان مهندس ایرانشهر و قرچه‌داغی به شمال رفتند تا در این خصوص اطلاعاتی جمع‌آوری کنند. امیدواریم ارمغان‌های خوبی برای ما بیاورند». به راستی در آن تاریخ هیچ‌گونه اطلاعات علمی و فنی از مراتع کشور در دست نبود. کارشناسان خارجی زیادی به ایران آمدند که در زمینه منابع طبیعی با دولت همکاری کنند. در این میان یکی از کارشناسانی که خدمات و اقدامات بسیار مؤثری در

جدول ۱- فهرستی از مسئولیت‌های اداری مهندس ایرانفر از زمان استخدام

ردیف	عنوان مسئولیت (پست سازمانی)	محل خدمت	تاریخ شروع
۱	عضو اداره کل فلاح	اداره کل فلاح	۱۳۱۵/۱۲/۴
۲	عضو فلاح کردستان	اداره کل فلاح	۱۳۱۶/۴/۲۴
۳	رئیس بنگاه فلاحی گرگان	اداره کل فلاح	۱۳۱۷/۳/۱۳
۴	مدیر شعبه در اداره کشاورزی گرگان	اداره کل فلاح	۱۳۱۸/۳/۱۵
۵	متصدی آمار پنبه و آزمایش‌ها در دایره امور زراعی و آزمایش‌های پنبه	اداره کل کشاورزی	۱۳۲۰/۱۱/۲۱
۶	رئیس دایره نباتات لیفی و روغنی	اداره کل کشاورزی	۱۳۲۰/۱۲/۱۷
۷	کارمند فنی اداره جنگلیانی	اداره کل جنگل‌ها	۱۳۲۱/۹/۴
۸	رئیس اداره پاسبانی و بازرسی جنگل	اداره کل جنگل‌ها	۱۳۲۴/۹/۲۳
۹	مأمور جنگل	اداره کل جنگل‌ها	۱۳۲۵/۴/۲۰
۱۰	کارمند اداره کل کشاورزی	وزارت کشاورزی	۱۳۲۶/۵/۱۹
۱۱	کارمند اداره کل بازرسی	وزارت کشاورزی	۱۳۲۷/۴/۱۵
۱۲	عضو اداره کل بازرسی	وزارت کشاورزی	۱۳۲۷/۱۰/۱۳
۱۳	رئیس اداره کودهای طبیعی در اداره بررسی خاک و کود	وزارت کشاورزی	۱۳۲۸/۸/۸
۱۴	رئیس دایره صنایع روغن اداره کل بررسی‌ها	وزارت کشاورزی	۱۳۲۸/۱۰/۱۳
۱۵	کارمند بنگاه جنگل‌ها	بنگاه جنگل‌ها	۱۳۲۹/۲/۲۲
۱۶	مشاور فنی بنگاه جنگل‌ها	بنگاه جنگل‌ها	۱۳۳۱/۶/۲۸
۱۷	سرکارشناس قسمت مراتع در اداره بررسی‌ها	بنگاه جنگل‌ها	۱۳۳۲/۱۱/۱۲
۱۸	رئیس قسمت مراتع در بنگاه جنگل‌ها	بنگاه جنگل‌ها	۱۳۳۳/۷/۲۰
۱۹	معاون مدیرکل اصلاح مراتع و تهیه علوفه	بنگاه جنگل‌ها	۱۳۴۰/۲/۳۱
۲۰	رئیس اداره کل اصلاح مراتع و تهیه علوفه	بنگاه جنگل‌ها	۱۳۴۱/۹/۱۲
۲۱	مدیرکل دفتر فنی مرتع	وزارت منابع طبیعی	۱۳۴۷/۱/۱
۲۲	عضو شورای عالی جنگل و مرتع و خاک	وزارت منابع طبیعی	۱۳۴۹/۳/۲۴
۲۳	مشاور وزیر	وزارت منابع طبیعی	۱۳۴۹/۱۱/۲
۲۴	مأمور صندوق عمران مراتع	صندوق عمران مراتع	۱۳۵۰/۵/۱۵
۲۵	کارشناس مسئول برنامه‌ریزی آب و خاک	وزارت کشاورزی و منابع طبیعی	۱۳۵۶/۲/۱

پایه‌گذاری تشکیلات مرتبط با مدیریت مراتع بوده است. آقای مهندس ایرانفر به‌عنوان معاون مدیرکل اصلاح مراتع و تهیه علوفه در تاریخ ۳۱ اردیبهشت ۱۳۴۰ منصوب و در تاریخ ۱۲ آذر سال بعد (۱۳۴۱) رئیس اداره‌کل اصلاح مراتع و تهیه علوفه شد. این وضعیت تا تشکیل وزارت منابع طبیعی ادامه داشت و با تشکیل این وزارتخانه، تمامی بخش‌هایی که در ارتباط با مرتع فعالیت می‌کردند، در قالب دفتر فنی مرتع تجمیع شده و سمت مدیریت این دفتر به‌عنوان مدیرکل دفتر فنی مرتع به مهندس جواد ایرانفر محول می‌شود. در واقع مهندس ایرانفر «اولین مدیرکل دفتر فنی مرتع» بوده است. پس از دو سال، ایشان به عضویت شورای عالی جنگل، مرتع و خاک درمی‌آید و در تاریخ دوم بهمن سال ۱۳۴۹ به سمت مشاور وزیر منصوب می‌شود. پس از انحلال وزارت منابع طبیعی و تشکیل صندوق عمران مراتع، مهندس ایرانفر به این صندوق منتقل شده و تا سال ۱۳۵۶ در آنجا انجام وظیفه می‌کند. در زمان حضور

شکل ۳- عکس مهندس ایرانفر در سمت راست و هانری بابو در سمت چپ

ایشان در صندوق عمران مراتع، رئیس وقت صندوق آقای محسن‌زاده به مهندس ایرانفر مأموریت می‌دهد تا کتابی درباره منابع تولید علوفه و غذای دام در ایران تألیف کند. این کتاب حاصل تجربیات عینی و دانش ایشان در طول مدت خدمت ارزشمندشان در وزارت کشاورزی است و به‌صورت کتابچه‌ای دست‌نویس در سال ۱۳۶۶ توسط مهندس ایرانفر در اختیار دکتر علی‌اصغر معصومی قرار می‌گیرد. در این خصوص دکتر معصومی در دیباچه کتاب مذکور (در حال چاپ) می‌گوید: «در سال‌های ۱۳۶۳ و ۶۴ در همسایگی زنده‌یاد مهندس جواد ایرانفر سکونت داشتیم، تا این‌که ایشان متوجه شدند در مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع مشغول به کار هستیم. معاشرت ما بیشتر شد و گفت‌وگوها بیشتر پیرامون مسائل منابع طبیعی و تشکیلات آن و همچنین وظایف و اقدامات سازمان جنگل‌ها و مراتع صورت می‌گرفت. پس از آنکه اطمینان ایشان به این‌جانب بیشتر شد، کتابچه دست‌نویسی را به من نشان داد که پس از مطالعه آن متوجه شدم مطالب بسیار جالب و در

ایران داشت، هانری بابو بود که در بهمن سال ۱۳۳۸ وارد ایران شد. ایشان از سال ۱۳۳۹ تا پایان سال ۱۳۴۲ در بنگاه جنگل‌ها و بعدها در اداره‌کل مراتع مشغول به فعالیت بود. از اول دی‌ماه ۱۳۴۳ آقای بابو به‌عنوان مأمور رابط در طرح مشترک بررسی‌های مراتع با همکاری سازمان ملل متحد منصوب شد (شیدایی، ۱۳۴۸).

جوانشیر (۱۳۷۸) در این باره می‌گوید: «با تغییراتی که در سال ۱۳۳۰ در سطوح مدیریتی بنگاه جنگل‌ها به‌وجود آمد بعدها از نظر ساختار تشکیلاتی گسترده‌تر شد. ادارات کل در سال ۱۳۳۸ پیش از تشکیل سازمان جنگلبانی تشکیل شد که اداره‌کل مراتع به ریاست مهندس ایرانفر یکی از ۶ اداره‌کل تشکیل شده بود. در همین سال (سال ۱۳۳۸) ناصر گل‌سرخ‌ی به سمت رئیس بخش بررسی‌های مراتع انتخاب شد. در سال ۱۳۳۳ طبق دستور وزیر کشاورزی برای حفظ و اصلاح مراتع جنگلی و غیرجنگلی شورایی به نام شورای عالی مراتع و نباتات علوفه‌ای به ریاست مهندس مصطفی زاهدی، معاون وزارت کشاورزی و عضویت رؤسای بنگاه‌های جنگل، دامپروری، خالصه و مدیرکل زراعت و ۳ نفر از کارشناسان مراتع در وزارت کشاورزی تشکیل شد. کمیته‌ای به نام کمیته اصلاح مراتع و تهیه نباتات علوفه‌ای نیز به ریاست مهندس جواد ایرانفر، دارای سه کارشناس مرتع و با عضویت دکتر ثابتی و مهندس ناصر گل‌سرخ‌ی از کارشناسان مرتع تشکیل شد و شروع به کار کرد. وظایف کمیته مزبور جنبه فنی و اجرایی داشت و کلیه پروژه‌ها و اقدامات اصلاحی پس از تصویب شورای عالی مراتع به‌وسیله این کمیته به‌اجرا گذارده می‌شد.» همان‌طور که در فهرست مسئولیت‌های متعدد و مهم مهندس ایرانفر ملاحظه می‌شود، در اواخر سال ۱۳۳۲ ایشان فعالیت خود را در قسمت مراتع در اداره بررسی‌های مراتع در بنگاه جنگل‌ها آغاز می‌کند و در سال ۱۳۳۳ رئیس قسمت مراتع در بنگاه جنگل‌ها شده و این مسئولیت را تا پایان اردیبهشت سال ۱۳۴۰ برعهده دارد. شاید بتوان گفت تشکیلات مرتبط با مراتع در بدنه دولت و در بنگاه جنگل‌ها از سال ۱۳۳۲ جهشی قابل ملاحظه داشته است که این موضوع مصادف با تشکیل سازمان اصل چهار آمریکا در ایران و اقدامات بسیار مهم، مؤثر و گسترده‌ای بود که این سازمان در رابطه با مراتع در ایران انجام داد. این مقطع تاریخی در تشکیلات منابع طبیعی ایران در خصوص مراتع اهمیت بسیار زیادی دارد. پس از تشکیل شورای عالی مراتع، برنامه‌هایی برای شروع به کار از طرف شورا تعیین و اقداماتی در مورد مراتع ایران شروع شد که از آن جمله می‌توان به مواردی همچون احداث قرق‌های بررسی مراتع، جمع‌آوری بذرهای گیاهان مرتعی علوفه‌ای از مراتع، مرتع‌کاری در قطعات نمایشی، احداث ایستگاه‌های بررسی مرتع (همچون ایستگاه همد آب‌سرد)، احداث خزانه گیاهان علوفه‌ای در کرج، احداث مراکز ازدیاد بذر گیاهان علوفه‌ای مرتعی، ترویج و توسعه کشت یونجه به‌صورت زراعت آبی و فعالیت‌های آموزشی و تشکیل سمینارها و کنفرانس‌های تخصصی اشاره کرد. لازم‌به‌ذکر است در این مقطع مهم، مهندس ایرانفر به‌عنوان رئیس قسمت مراتع در بنگاه جنگل‌ها و دبیر شورای عالی مراتع نقش بسیار مهمی در اقدامات مذکور ایفا کرد و به‌جرات می‌توان گفت که ایشان از مهم‌ترین افراد در

نوع خود منحصر به فردی در ارتباط با مراتع، مدیریت مرتع و سیر تحولات وزارت کشاورزی به‌ویژه سازمان جنگل‌ها و مراتع در آن آمده است. تا این‌که در سال ۱۳۶۶ با توجه به کهنلت سنی که داشتند، آن کتابچه را در اختیار من گذاشته و سفارش کرد تا نسبت به چاپ آن اقدام کنم. برای چاپ این مطالب چند بار سعی شد، ولی هر دفعه به دلایل مختلف این مهم میسر نشد. این کتابچه به مدت ۳۰ سال به صورت امانت نزد من باقی ماند و همواره این احساس و وظیفه نسبت به چاپ آن در من وجود داشته است.»

مهندس ایرانفر این کتاب را با ذکر خاطرات خود از سال ۱۳۱۸ که در گرگان خدمت می‌کرد، آغاز می‌کند و در واقع با بیان مطالبی جذاب و مشاهدات عینی خود، سیر تغییرات وضعیت مراتع را به زیبایی ذکر می‌کند. در ادامه کتاب، مطالب بسیار ارزشمندی در خصوص مراتع ایران و مدیریت آن به‌عنوان مهم‌ترین منبع تغذیه دام بیان می‌شود که حاوی نکات مهم و منحصر به فردی است. در پایان نیز پیشنهادات گران‌قدری را برای بهبود وضعیت مراتع و تولید علوفه ارائه می‌دهند که شاید اجرا و انجام بخش زیادی از این پیشنهادات هنوز هم ضرورت داشته باشد.

پس از تشکیل آموزشکده جنگل و مرتع گرگان در سال ۱۳۳۶، مهندس ایرانفر به‌عنوان یکی از مدرسان درس مربوط به مرتع همواره با این آموزشکده همکاری داشت. در دهه ۱۳۴۰ شمسی و به‌خصوص پس از تشکیل وزارت منابع طبیعی، آمد و رفت کارشناسان برجسته خارجی و متخصص مرتع در ایران بیشتر شد. در این راستا اساتیدی همچون گودوین تدریس واحدهای مرتع‌داری و تهیه طرح‌های مرتع‌داری را برای دانشجویان آموزشکده جنگل و مرتع گرگان برعهده داشتند و در ایستگاه

تحقیقاتی همد آسرد دانشجویان را با اقدامات عملی مرتع‌داری آشنا می‌کردند (شکل ۴).

مهندس جواد ایرانفر، متأسفانه در تاریخ نهم اردیبهشت سال ۱۳۸۱ به علت عارضه قلبی به دیار حق شتافت و انبوهی از تجربیات و دانش مرتع‌داری را با خود به خاک سپرد. در پایان لازم به ذکر و یادآوری است که ارج نهادن به بزرگانی همچون مهندس ایرانفر در زمان حیات‌شان، ارزش صدچندان دارد و چه خوب است تا این عزیزان در میان ما هستند از دانش و تجربیات گران‌قدرشان بهره لازم برده شود.

در اینجا لازم است از دوستان و اساتیدی که در راستای کسب اطلاعات مورد نیاز به نویسندگان یاری رساندند، تشکر و قدردانی شود. از آقایان مهندس ارسلان منصوری، عضو محترم شورای عالی جنگل، مرتع و آبخیزداری، آقای مهندس اسد پاریاد، مدیرکل محترم امور اداری وزارت جهاد کشاورزی برای کمک به تهیه اطلاعات و سوابق شغلی مهندس ایرانفر، آقای دکتر بهروز ملک‌پور و آقای دکتر مهدی فرحپور، اساتید محترم مرتع‌داری کشور و آقای مهندس حسن معین‌الدین، کارشناس محترم و پیشکسوت دفتر فنی مرتع به پاس عکس‌هایی که در اختیار گذاشتند کمال تشکر و قدردانی را داریم.

منابع

جوانشیر، ک.، ۱۳۷۸، تاریخ علوم منابع طبیعی ایران، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی و فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران، گروه علوم کشاورزی، تهران، ۴۷۰ صفحه.
شیدائی، گ.، ۱۳۴۸، توسعه و اصلاح مراتع ایران از طریق مطالعات بتانیک و اکولوژیکی (گزارش نهایی آقای هانری بابو، کارشناس سازمان خواروبار و کشاورزی سازمان ملل متحد)، وزارت منابع طبیعی، تهران، ۲۱۹ صفحه.

شکل ۴- مهندس ایرانفر در جمع دانشجویان رشته مرتع‌داری در ایستگاه تحقیقاتی همد آسرد (سال ۱۳۴۷)